

PREVAJANJE JANA PATOČKE

Uvod

343

Tema tega članka je toliko posledica izbora študijske smeri kot tudi študijske izmenjave v Pragi, kjer je na pokopališču ob študentskem domu poslednje počivališče Jana Patočke, kot je tudi nekaj kilometrov stran na nek način počivališče njegove duhovne dediščine v Arhivu Jana Patočke na drugem bregu Vltave. Ta članek tako temelji na prevodu največjega češkega filozofa 20. stoletja in v njej bom primerjal možnosti pri prevajanju sorodnih si jezikov, kot bom tudi umestil pomembnost češkega prostora za razvoj fenomenološke misli s Husserlovo povezanostjo s tem prostorom in Patočkovno mesto v tej zgodbi.

Husserl in Češka

Češki prostor je bil pred razpadom Avstro-Ogrske s številčno judovsko-nemško skupnostjo prostor rojstva številnih pomembnih oseb, kot na primer Sigmunda Freuda v Příboru, Franza Kafke v Pragi ter seveda Edmunda Husserla v moravskem Prostějovem. Vendar jim je skupno tudi to, da se nikakor niso čutili

Čehe, in na primer Husserl se je imel za Nemca in mu je bila Moravska le kraj rojstva. A je na Husserlovo filozofsko pot pomembno vplival ravno Somoravec Tomáš Garrigue Masaryk, kot je kasneje Husserl vplival na Jana Patočko.

Husserlovo znanstvo z Masarykom se je začelo leta 1876 v Leipzigu v sklopu filozofskega krožka. Takrat je Husserl še študiral astronomijo in njegov glavni interes so bile eksaktne znanosti, v katerih je tudi nameraval nadaljevati svojo poklicno pot. Četrtega decembra tistega leta je imel Masaryk v okviru tega krožka predavanje z naslovom »O samomoru. Prispevek k sociologiji in etiki«. Sicer ni znano, če se je Husserl tega predavanja udeležil, je pa znano, da sta se do takrat že seznanila. Glede na njegovo pričanje je bil ravno Masaryk, ki ga je resnično navdušil za filozofijo, s katero si je prej le širil obzorje. Kot doktorju filozofije mu je Husserl priznaval veliko večje znanje na področju filozofije in tako ga je Masaryk napotil na branje filozofskih del, ki so na Husserla pomembno vplivala. Priporočil mu je študij Descarta, britanskih empirikov in Leibniza. Še pomembnejše za Husserlovo filozofsko pot pa je bilo Masarykovo priporočilo, naj gre študirat na Dunaj, kjer je Masaryk doštudiral. Dunaj mu je priporočil predvsem zaradi enega profesorja na tamkajšnji univerzi, Franza Brentana. Za Husserla je bil po krajši matematični asistenturi pri profesorju Weierstraßeju in po odsluženem vojaškem roku v Olomoucu ravno študij pri Brentanu odločilen, da se je odločil za filozofijo in ne matematiko. Zapisal je, da: »... Predvsem na njegovih [Brentanovih] predavanjih sem prišel do spoznanja, ki me je vodilo do odločitve za filozofski poklic, da je tudi filozofija del resnih del, da jo je možno, celo nujno negovati v duhu najnatančnejše znanosti. Čista predmetnost, s katero je prodiral na sklep vseh argumentov in rešil aporijo, fino, dialektično premišljenje vseh možnih argumentov, razlikovanje ekvivokacije, izpeljevanje vseh filozofskih pojmov z njihovih prvotnih virov v strmenju – to vse me je napolnjevalo z občudovanjem in nedoumljivim zaupanjem.« (Husserl 1919, 153, 154). Kljub vsemu pa Masaryk in Husserl nista vedela veliko o znanstvenem ustvarjanju en drugega – Masaryku je kasneje veliko časa vzelo aktivno politično udejstvovanje, Husserl pa se nikoli ni naučil govoriti češko. Korespondenca med njima se je sicer še nadaljevala, a ta je bila bolj vljudnostne narave in kasneje s strani Husserla prošnje za intervencijo za svaka ter prošnja za ureditev selitve iz

nacistične Nemčije na Češko, a je bil takrat Masaryk že težko bolan in se to ni nikoli uresničilo.¹

Srečanje Patočke in Husserla je potekalo po podobnem scenariju kot prej to med Masarykom in Husserlom. Med študijskem bivanjem v Parizu jih je na predavanju iz logike profesor obvestil, da bodo morali zaključiti nekoliko prej, ker ima v isti predavalnici predavanje gostujoči profesor Husserl iz Freiburga, ki ga je Patočka poznal že predhodno s praških predavanj in člankov. Seveda je ostal na predavanju in ob prvi priložnosti v študijskem letu 1932–1933 je preko Humboldtovega sklada odšel do Freiburga in uspel priti do Husserla, ki je bil takrat že zaslužni profesor. Husserl je Patočko zaupal v roke Eugenu Finku in tako je lahko prebiral Husserlove rokopise ter se udeleževal sprehodov, kjer so razglabljali o filozofskih vprašanjih. Ob vrnitvi v Prago je pisal dizertacijo *Přirozený svět jako filozofický problem*, ki je temeljila na Patočkovem branju poznih Husserlovih spisov, in v njej je prvič v fenomenologiji uvedel temo Lebenswelta, še preden je Husserl izdal spise s to tematiko. Vendar Patočkova dizertacija pri komisiji na Karlovi univerzi ni naletela na odobravanje vseh članov komisije, saj je bila fenomenologija v češkem prostoru takrat še pretežno neznana in ni imela toliko zastopnikov. Član komisije Josef Král je delo označil kot čisto fantazijo, ki da z znanostjo nima nič skupnega. Vseeno je uspel doktorirati z izbrano temo in skupaj s praškimi somišljeniki so ustanovili Cercle philosophique de Prague pour la recherches sur l'entendement humain, ki je bil nekakšna filozofska ustreznica Praškemu lingvističnemu krožku. V sklopu tega filozofskega krožka so začeli poleg organiziranja predavanj tudi urejati pogoje za ohranitev Husserlove zapuščine, saj je bila ta zaradi Husserlovega židovskega porekla v potencialni nevarnosti uničenja. Tako so se 11. januarja 1935 v Café Hybernia na sestanku pod prvo točko odločili, da bo krožek poskusil priskrbeti denar za financiranje prepisa in izdajanja Husserlovih rokopisu. Arhiv je deloval v Pragi do leta 1939, ko je na Češko vkorakala nemška vojska in se je arhiv preselil v Lovano. Poleg tega je krožek še v dveh stvareh neposredno povezan s Husserlom, in sicer je organiziral njegov obisk s predavanji v Pragi ter poskusil urediti vse potrebno za

1 Ivan Blecha: *Edmund Husserl a česká filozofie*, 27–33.

emigracijo za Husserlovo družino na Češko. Prvotno bi moral Husserl obiskati Prago in še Brno ter Olomouc kot del potovanja in predavanja na Dunaju, a takrat so bili nemški profesorji glede poti v tujino pod drobnogledom oblasti, kar se je pri Husserlu še bolj izrazilo. Zaradi birokracije ni dobil dovoljenj za odhod na Češko pravočasno in je bilo predavanje predstavljeno za pol leta, na november leta 1935. V Pragi bi po prvotnih načrtih predstavil isto temo kot na Dunaju, a je zaradi velik časovne razlike pripravil novo temo *Psihologija v krizi evropske znanosti*. To predavanje in prejšnje na Dunaju predstavljata pomemben del poznejšega spisa *Kriza evropske znanosti in transcendentalne filozofije*. Kot že omenjeno, so v Krožku tudi poskušali urediti vse potrebno za emigracijo Husserlovih na Češko, a jim ni uspelo pridobiti denarnih sredstev pri takratni vladi in Husserl se je odrekel možnosti selitve na Češko, rekoč da ne bi bil rad v breme zasebnih sponzorjev, katerih vir tudi lahko presahne.²

346

O prevajanju

Roman Jakobson je v članku z naslovom *O lingvističnih vidikih prevajanja* navedel tri različne načine interpretacije jezikovnega znaka oziroma prevoda, in sicer intrajezikovni prevod oziroma preubeseditev, interjezikovni prevod ali prevod ter intersemiotični prevod oziroma transmutacija. Za nas je bistven drugi način, in sicer interpretacija besednih znakov s pomočjo besednih znakov drugega jezika. Na koncu naj bi prišli do dveh ekvivalentnih sporočil v dveh različnih kodih. To ekvivalenco pa je včasih težje zagotoviti, še posebno če besedni znak ne nastopa v čistem vakumu temveč v kontekstu. Kot piše Jakobson je že preprost primer angleškega poimenovanja za mlečni izdelek cheese in ruskega syr v določeni meri problematičen za prevod, kajti ruščina razlikuje med syrom in tvorogem po načinu izdelave, medtem ko angleški syr zaobjema oba pomena, oba načina izdelave. Za govorce slovenščine je morebiti še najbolj izrazito razlikovanje med dvojino in množino, ki ga ta sistemsko še ohranja v nasprotju z

2 Ibid., str. 36–50.

večino ostalih indoevropskih jezikov. Tako ima naravni govorec slovenščine – če ni ravno iz narečne skupine, kjer se dvojina ne uporablja – ob slišanju osebnih zaimkov, kot so *we*, *wir* ali češko *my* ob pomanjkanju konteksta, ki bi definiral, ali gre za dvojino ali množino, gotovo večje pričakovanje, da zaimek zadeva 3 ali več oseb ali predmetov. Da bi se to razlikovanje pri prevodu iz slovenske dvojine ohranilo, bi bilo potrebno v tujem jeziku dodati število, v kolikor gre za dve. Če seveda ne bi šlo ravno za *both/beide/oba* ali katerega izmed drugih ostankov. Naravnemu govorniku bi se prevod z veliko določili v primerih govorjenja o dveh stvareh lahko zdelo podobno nenaravno, kot če bi vsak angleški a oziroma *the* prevajali z ustreznim slovenskim določnim ali nedoločnim členom. Sam prenos pomena stavka bi sicer lahko vseboval tudi informacijo, ki je v angleščini nujnega pomena za slovnično pravičen stavek, vendar naša pričakovanja o informacijah povsem običajnega stavka v slovenščini tega ne bi vsebovala. Torej je izbira med čimbolj zvestim prenosom stavka ali večje oziroma manjše enote, s čim več informacijami iz prvotne formulacije, četudi bi te presegle naše pričakovanje o informativnosti, ali pa prenosom stavka iz enega jezika v drugega, tako da se možnost dojetanja stavka v prevodu ujema z možnostjo dojetanja stavka v originalu, tj. če stavek nikakor ni zaznamovan in v izvornem besedilu deluje popolnoma naravno, potem bi ob željenem enakovrednem učinku v ciljnem jeziku morali ohraniti to običajnost, naravnost. Če k temu dodamo znano misel, da je vsak prevod interpretacija, potem bi imeli na eni strani interpretacijo, ki secira enoto na možne interpretacije in le-te tudi navede, medtem ko bi prenos pomenov in občutij, ki bi ciljalo na enako dojetanje tako s strani uporabnika prenosa kot s strani uporabnika originala, bil najmanjša možna interpretacija. Seveda je to zelo odvisno od nabora orodij določenega jezika, saj bi v prvem primeru ob dopuščanju prevelike količine informacij in/ali manjka pomembnih informacij lahko prišlo do nasprotujočih si smislov. Prav tako lahko diskrepanca pri kateri izmed slovničnih kategorij ali zaradi večpomenskosti določene besede, zaradi katere ne bi mogli s prevodom zajeti celotne plejade smislov in asociacij, pohabi drugi način interpretacije.

Jeziki se bistveno razlikujejo v tem, kar *morajo* izražati, in ne v tem, kar lahko *izrazijo*, kot se je izrazil Jakobson³ in v tem sta si slovenščina in češčina kot slovanska jezika bolj podobni kot jeziki drugih jezikovnih skupin. In kot slovanska jezika sta kot pisna jezika zrastle pod vplivom grščine, saj sta temelje položila sv. Ciril in Metod, oba iz območja vpliva Vzhodnega rimskega imperija in tudi pravoslavne Cerkve, kjer so uporabljali staro grščino.⁴ Grščina je seveda rojstni jezik (evropske) filozofije in je bila v večino drugih evropskih jezikov sprejeta preko medija latinščine, medtem ko lahko skoraj rečemo, da je bila sama babica pri porodu stare cerkvene slovanščine. Kot slovanska jezika imata na primer skupno slovnično kategorijo glagolskega vida, česar si na primer z nemščino ne delita. Skupne značilnosti so tudi deljenje pomembnega dela besednih korenov, besedotvorje z veliko skupnimi končnicami ter v temelju ista skladnja. Vse to je opazno na primeru, ki ga je navedel Patočka v *Duhovni človek in intelektualec*. Tam navede primer čudnosti, ki da že sama v sebi vsebuje čudo (v originalu *divit se/divnost/div*). Če pogledamo dva druga indoevropska jezika, jezik utemeljiteljev fenomenologije, nemščino, ter trenutno prevladujoč ekonomski jezik angleščino, vidimo, da je pri Wunder/sich wundern ter wonder/to wonder očiten skupni koren in da je nemška oblika glagola češčini in slovenščini bližja zaradi refleksivizacije. Vseeno je – četudi pustimo zastarelo slovensko obliko *diviti se* ob strani – pri slovanskem dvojcu ista tudi pripona –it, ki poleg pretvorbe iz samostalnika v glagol določa tudi sklanjatveni vzorec ter, še pomembneje, glagolski vid. Pri slednjem je med jezikoma tudi ena razlika, in sicer da so dovršni češki glagoli vedno v prihodnjiku in da ne tvorijo oblike prihodnjika s pomožnim glagolom *biti* oziroma *být*. To že spremeni izrazne možnosti jezika, kot jih tudi mogoče banalen primer zanikanja glagolov. V slovenščini se zanikane oblike tvori s pomočjo *ne-ja*, ki je ločen od glagola, medtem ko je ta pri češčini tudi v zanikani obliki enobeseden. Ravno pri filozofiji lahko pride to do večjega izraza, ker je jezik filozofije vseeno strokovni diskurz, a s to razliko, da filozofija terminologijo kuje veliko bolj iz običajnega jezika in zaradi velikega

3 Roman Jakobson: *O lingvističnih vidikih prevajanja*, 208.

4 Dean Komel: *Sprache der Philosophie zwischen Tradition und Übersetzung*, 226.

števila nasprotujočih si in izključujočih se šol se še toliko bolj poznajo fineše, ki nam jih ponuja določen jezik. Prevod posameznega termina iz tujega jezika torej spodbudi kopanje po izvornem jeziku in ugotavljanje, zakaj je nek termin tak in ne drugačen ter grajenje ustreznice v ciljnem jeziku, če ta še ni izgrajena.

Slovenščina in češčina sta se iz skupnih začetkov razvijala vsaksebi, tako je na primer od prvega zapisa in s tem prve možnosti verodostojne rekonstrukcije skupnega jezika češčina spreminjala r-je pred mehкими samoglasniki v njen značilni ř ter bila do 14. stoletja podvržena istemu refleksu kot Primorska v okolici Nove Gorice, ko se je g spremenil v glotalni h. Ali pa izgubljanje nedovršne končnice glagolov –ti, ki jo je še uporabljal Karel Čapek in je sedaj zlita z namenilnikom v zgolj –t. Po drugi strani je v slovenščini i vedno zapisan na isti način in ne razlikujemo več mehke in trde variante, medtem ko je v češčini še vedno jasno, kdaj je být v smislu biti kot glagola eksistence in bít kot biti, glagola udarjanja. Poleg tega praktično noben jezik ne obstaja v nekem vakumu in je interakcija z drugimi jeziki običajen vpliv na razvoj jezika. Tako sta obe, češčina in slovenščina iz nemščine prevzela besedo Ausflug kot kalk: iz-let in vý-let v češčini, pri čemer ima predpona vy- med drugim isti pomen smeri ven. Prevod iz tujega jezika je lahko v primeri tvorjenja novih prevodnih ustreznice ko teh v ciljnem jeziku še ni tudi razvoj jezika, kar je še en izmed trenutkov potencialnega večjega razločevanja obeh jezikov. Tako na primer Heideggrov termin dasein v češčini ni začel novega življenja v isti obliki kot v slovenščini. Češki prevajalec Heideggro Ivan Chvatík je pri prevodu uporabil termin, ki ga je po prepovedi poučevanja uporabljal Patočka v domačih predavanjih pobyt,⁵ medtem ko je slovenska ustreznica temu terminu tu-bit. Termini nasploh so zgodba sama zase, saj jih kot take določa ravno definiranje znotraj samega teksta ali pa drugega teksta. V tem definiranju se definira in poveča število informacij termina, a vseeno ostaja iskanje po smislu čim bližje ustreznice. Orisano bodoče semantično polje bodočega termina lahko tudi izniči ustreznost prevodne ustreznice samega

5 Ivan Chvatík: *Wie es eigentlich gewesen ist. Über Ursprung und Methode der tschechischen Übersetzung von Sein und Zeit*, str. 50.

izraza pred tem definiranjem. Filozofska besedila so tu specifično drugačna od na primer strokovnih besedil naravoslovnih ved zaradi pogostosti uporabe izrazov splošne rabe jezika in preoblikovanju le-teh v termine.

Prevajanje Jana Patočke

Patočka se je fenomenu jezika v svojem celotnem opusu obsežneje posvetil le v delu svojega doktorskega dela, iz česar pa italijanski filozof Domenico Jervolino v *Iskanju filozofije prevoda navdihnjenemu z branjem Jana Patočke*. Patočka loči tri ravni jezika: govorjenje, govor oziroma »dispozicija jezika« in jezik kot družbeno institucijo, ki predpostavlja določeno družbo. V dialogu pride do izraza predvsem prva raven in predstavljata drugi dve ravni samo potencial, ki pa ne pride do izraza, dokler enkrat ne delujeta oziroma ne moreta delovati avtomatično. Na primer ko poslušamo govor v tujem jeziku, ki ga ne razumemo, nas to prisili, da se zavemo govora na splošno kot zmožnosti in konkretnega jezika kot institucije. Prav pri srečanju s tujim jezikom postane za nas prisotnost govora in jezika v komunikaciji govorečih prvič opazna.⁶ Če ne bi naleteli na take vrste prepreke, bi jezik še na prej tekel neovirano, tako pa pridemo do problema prvo samega razumevanja in nato še ustreznosti in zmožnosti prevoda v nam razumljiv sistem. Kot piše v Patočka Duhovnem človeku in intelektualcu, so v vsakdanjem življenju dragoceni ravno taki trenutki, ki nas pretresejo, nam zamajejo tla pod nogami, kot je to na primer smrt bližnjih ali podobni dogodki, ki nas zdramijo iz vsakdanjosti in nas prisilijo v prevpraševanje trdnosti podlage na kateri stojimo in iskanju novih trdnih točk. To na primeru jezika privede do zavedanja nesamoumnevnosti bolj ali manj popolnoma razumljivih stavkov v prvem jeziku in ob soočenju s temeljito drugačnimi jeziki ob razumetju vsebine vidimo, da so kakšne informacije stavka, ki jih mora imeti stavek v našem jeziku, v drugem jeziku povsem arbitrarnega pomena – kot na primer odsotnost slovničnega spola v japonščini – in nasprotno, da tuj jezik lahko nujno zahteva

350

6 Domenico Jervolino: *Hledání filosofie překladu inspirované četbou Jana Patočky*. 107–108.

drugačno slovnično informacijo, ki lahko pri lastnem jeziku ostane neizražena ali se je celo ne da izraziti. Jervolino na tem mestu navaja dva citata iz Patočkovega doktorskega dela, in sicer »Tako da je vsak jezik posledično koeksistiven s človeškimi izraznimi zmožnostmi nasploh, samo da ima dejanski jezik vedno svoj center – izrazne možnosti uzusa – in periferijo – čisto navidezne izrazne možnosti, do sedaj neuporabljene, a glede na notranja pravila tvorjenja izraznih sredstev dosegljiva« ter »Meje vsakega jezika so nasploh meje človekovih izraznih možnosti [...]«.7 Torej se da vse informacije drugih jezikov izraziti tudi v lastnem jeziku, vendar zaradi drugačnega nabora uporabljenih sredstev ob doslednemu ohranjanju izvornih informacij zapademo v parafraziranje in po prekoračitvi določene meje postane zaradi preobilice informacij stavek oziroma govorni odsek nerazumljiv.

Zaključek

351

Zdi se mi, da je na tem mestu še najbolj primerna v zvezi z jezikom velikokrat navedena metafora babilonskega stolpa. Mar ne bi v polju doslednega ohranjanja običajnih načinov izražanj več različnih jezikov naleteli ravno na neke vrste babilonske zmešnjave? In tako bi lahko poimenovali prevajanje tudi iskanje smisla iz nesmisla več smislov. Torej naloga prevajalca ni le samo prenašanje informacij iz enega jezika v drugega, temveč tudi filtriranje vse te preobilice informacij. Seveda prevajanje običajno poteka le iz posamičnega jezika v posamičen drug jezik, a kot sem poskušal prikazati v tem tekstu sta si slovenščina in češčina vendarle dovolj sorodna jezika, da je ta vloga prevajalca kot cenzorja preobilice informacij v tem primeru manjša in je prenos ob zahtevanemu enakemu doživljanju besedila lahko v določeni meri bolj neposreden. Prevod omenjenega članka je bil namenjen preizkušanju te teze, vendar je lahko o uspešnosti tega prenosa lahko sodnik le nekdo drug sposoben komunikacije v obeh jezikih. Prevajalčeva specifična vpletenost v oba teksta namreč ne omogoča objektivnega ovrednotenja prevoda.

7 Domenico Jervolino: *Hledání filosofie překladu inspirované četbou Jana Patočky*. 108–109.

Literatura

- Blecha Ivan, *Edmund Husserl a česká filozofie*, Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2003.
- Chvatík Ivan, »*Wie es eigentlich gewesen ist. Über Ursprung und Methode der tschechischen Übersetzung von Sein und Zeit.*« V: Cristian Ciocan, ur. *Studia phænomenologica*, Bukarešta 2005, str. 45–52.
- Jakobson Roman, »*O lingvističnĭh vidikih prevajanja*«, v: *Lingvistični in drugi spisi*, Založba ŠKUC, Ljubljana 1989, 201–212.
- Jervolino Domenico, »*Hledání filosofie překladu inspirované četbou Jana Patočky.*« V: Ivan Chvatík, ur. *Myšlení Jana Patočky očima dnešní fenomenologie*, OIKOYMENH 2009, str. 101–115.
- Komel Dean, »*Sprache der Philosophie zwischen Tradition und Übersetzung.*« V: Cristian Ciocan, ur. *Studia phænomenologica*, Bukarešta 2005, str. 225–235.
- Patočka Jan, »*Duchovní člověk a intelektuál*« V: Aleš Havlíček, ur. *Sebrané spisy 3, Péče o duši 3*, Praga: OIKOYMENH, 2002, str. 355–371.